

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ жана
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13.09.382 диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК 378.147 (043.3)

АКМАТОВА АЗИЯ МОМУНОВНА

**ОРУС ТИЛДҮҮ МЕКТЕПТЕР ҮЧҮН КЫРГЫЗ ТИЛИ
ОКУУ КИТЕПТЕРИН ТҮЗҮҮНҮН ИЛИМИЙ НЕГИЗДЕРИ**

13.00.02 – окутуу жана тарбиялоонун теориясы
менен методикасы (кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

БИШКЕК – 2010

Диссертациялык иш Кыргыз билим берүү академиясынын
мамлекеттик тил жана лингводидактика лабораториясында аткарылды

Илимий жетекчи:

педагогика илимдеринин доктору,
профессор **К.Д. Добаев**

Расмий оппоненттер:

педагогика илимдеринин доктору,
профессор **А.О. Осмонкулов**

педагогика илимдеринин кандидаты
М. Раимбекова

Жетектөөчү мекеме:

Б.Ельцин атындагы Кыргыз-орус славян
университетинин кыргыз тили кафедрасы

Диссертация 2010-жылдын 16-апрелинде саат 13.00дө Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин докторлук (кандидаттык) илимий даражаны изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.09.382 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720040, Бишкек шаары, Эркиндик проспекти, 25.

Диссертация менен Кыргыз билим берүү академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2010-жылдын 16-мартында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу
катчысы, педагогика илимдеринин доктору

А.Т. Калдыбаева

ЭМГЕКТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөр билим берүү категориясын түшүнүүгө карата жаңыча мамиле жасоого алып келип, бул окуу китептеринин теориясы менен практикасына өз таасирин тийгизбей койгон жок. Жаңы мезгил Кыргызстандын билим берүү тутумуна жана окуу китептерин түзүүнүн практикасына да турмуш зарылдыгынан келип чыккан милдеттерди койду.

Бөтөн тил катары кыргыз тилинин лексикасын окутууга бүтүндөй бир илимий негизделген тутумду түзүү илимпоз-педагогдордун алдында турган зор милдет болуп саналат.

Мына ошондуктан төмөнкүлөр:

– буга чейин орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн жарык көргөн окуу китептери салттуу окутуу ыкмаларында, эне тилин окутуу усулунунун негизинде жазылгандыгы;

– аларда активдүү коммуникативдик багытты эске алуучу материалдардын, тапшырмалардын тутумунун жокко эселиги;

– окуу китептери менен окуу-усулдук колдонмолордун жана программалардын окутуунун коммуникативдик багытынын талаптарына толук жооп бербегендиги;

– кыргыз тилин жана башка тилдерди окутуучу мугалимдер бир багытта иш жүргүзүшпөгөндүгү;

– бөтөн тил катары кыргыз тилинин лексикасын окутууга бүтүндөй бир илимий негизделген тутум ушул убакка чейин түзүлө электиги;

– лексикалык минимумдардын, тематикалык, сөз айкаштарынын сөздүктөрүнүн жоктугу;

– атайын изилдөө жүргүзүлүп, педагогика илими тарабынан алигиче такталбаганы илимий проблеманы жараткандыгы орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили окуу китептеринин мазмунун жана түзүмүн теориялык жактан негиздөө изилдөөнүн актуалдуулугун белгилейт.

Мектептик билим берүү тутумунда орус тилдүү башталгыч жана негизги класстар үчүн кыргыз тили окуу китептерин түзүүнүн илимий-усулдук негиздерин, түзүмүн жана мазмунун иштеп чыгууга аракет жасоо **изилдөөнүн актуалдуу** экендигин көрсөтүп турат.

Тилди окутуунун натыйжалуу усулдук тутумун түзүү үчүн тиешелүү маалыматтык-лексикалык база, б.а. тилдин лексикалык деңгээлин билүү зарыл. Кыргыз тили дүйнөлүк цивилизациянын эң байыркы улуттарынын биринин – кыргыздардын маданий жана социалдык муктаждыктарын тейлейт. Жалпы улуттук кыргыз тили өткөн кылымдын 30-жылдарынын ортосунан баштап планченемдүү көп аспекттүү лингвисттик изилдөөлөрдүн предмети болуп келген. Ушул кезге чейин азыркы кыргыз тилинин академиялык жана практикалык грамматикалары, тилди талдоо боюнча илимий эмгектер, макалалар, очерктер жазылган. Мында Э.Абдулдаев, Т.Акматов, И. Батманов, С.Байгазиев, С.Давлетов, А.Жапаров, К.Дыйканов, К.Иманалиев, А.Иманов, Д.Исаев, К.Карасаев, Ж.Мукамбаев, Ж.Мамытов, А.Осмонкулов, Б.Орузбаева,

Б.Өмүралиев, К.Сартбаев, К.Тыныстанов, А.Турсунов, С.Үсөналиев, К.Юдахин, Б.Юнусалиев ж.б. лингвист окумуштуулардын эмгектери зор.

Орус тилдүү аудиторияда кыргыз тилин окутуунун усулунун мыйзамченемдүүлүктөрүн жана принциптүү жоболорун негиздөөдө кыргыз тилдүү мектептерде орус тилин, чет тилдерди, чет тил катары орус тилин окутуунун усулунун жетишкендиктери активдүү пайдаланылат. Бул жагдайда алганда илимий ишибизде орус тилинде жазган психологдор жана окумуштуу усулчулар Н.З.Бакееванын, В.П.Беспальконун, М.Н.Ватютневдин, М.О.Вагапованын, Д.Д.Зуевдин, И.Д.Зверевдин, П.И.Зимченконун, Г.В.Костомаровдун, И.Я.Лернердин, С.Д.Митрофанованын, Е.И.Пассовдун, В.П.Суховдун, И.П.Товпинецтин эмгектерине таяныч жасалды.

Азырынча орус тилдүү аудиторияда кыргыз тилин окутуунун усулу анчейин жетишсиз өнүгүп, фундаменталдык илимий-усулдук проблемаларды иштеп чыгууга байланыштуу изилдөөлөр сейрек болгону менен К.Д.Добаевдин, С.Рысбаевдин, З.Сарлыкбекованын, Ү.Култаеванын, К.Биялиевдин, Ы.Керимбекованын, С.Раеванын бул багыттагы эмгектерин белгилей кетүү керек.

Изилдөөнүн максаты – орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили боюнча окуу китептеринин түзүмүн учурдун талаптарына ылайык ыраатка келтирүү жана илимий жактан негиздөө.

Изилдөөнүн объекти орус тилдүү мектептер үчүн башталгыч жана негизги класстардын кыргыз тили боюнча окуу китептеринин лингводидактикалык негиздери болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети – орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тилин окутуп-үйрөтүүгө арналган окуу китептеринин коммуникативдик багыттагы түзүмүн сунуш кылуу.

Жогорудагылардын негизинде төмөнкүдөй илимий **божомол (гипотеза)** келип чыгат: Эгерде, окуу китебинин спецификасы чечмеленсе, мазмуну такталса, сунуш кылынып жаткан окуу китебинин мазмуну менен түзүмүн колдонуудагы орус тилдүү мектептердин окуучулары үчүн кыргыз тили боюнча окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү менен салыштыруу аркылуу ачып көрсөтүлсө, орус тилдүүлөр үчүн кыргыз тили боюнча коммуникативдик багыттагы окуу китептеринин жаңы түзүмү менен мазмуну иштелип чыкса азыркы талаптарга жооп берет.

Изилдөөнүн максатына жана божомолуна ылайык орус тилдүүлөр үчүн кыргыз тили окуу китебинин мазмунун жана түзүмүн иштеп чыгуунун төмөндөгү **милдеттери** белгиленет:

- буга чейин изилденген окуу китебинин теориясын иликтөө;
- орус тилдүү мектептердин окуучулары үчүн колдонуудагы кыргыз тили боюнча программалардын мазмунун талдоо;
- колдонуудагы окуу китептеринин мазмунун жана түзүмүн иликтөө аркылуу алардын артыкчылыктарын жана мүчүлүштүктөрүн баяндоо;

- колдонуудагы кыргыз мектептери жана орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили окуу китептерин салыштырып, айырмачылыктарын белгилөө;
- жогорудагы айтылгандардын негизинде орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин мазмунун жана түзүмүн илимий негизде иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн теориялык-усулдук негизин баарынан мурда “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” мыйзамы, лингводидактика, педагогика, психология, лингвистика боюнча фундаменталдуу эмгектер, ошондой эле Кыргыз Республикасында окуу китептерин жана окуу куралдарын бастырып чыгаруу жаатындагы мыйзамдар, Өкмөттүн токтомдору менен мыйзамга баш ийген актылар, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин чечимдери менен башка документтери түзөт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкү усулдар пайдаланылды:

- **теориялык:** лингвистикалык, усулдук, педагогикалык жана психологиялык адабияттарды иликтөө;
- **эмпирикалык:** орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили боюнча окуу программаларын жана окуу китептерин салыштырып, алардын артыкчылыктары менен кемчиликтерин белгилөө;
- **практикалык:** окуу китебинин иштелип чыккан мазмуну менен түзүмүн илимий мекемелер жана мугалимдер арасында талкуудан өткөрүү.

Орус тилдүү орто мектептин башталгыч жана негизги класстары үчүн коммуникативдик багыттагы окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү илимий негизде иштелип чыгып, көнүгүүлөрдүн тутумуна илимий негиздеме берилип, кыргыз тилин окутуп-үйрөтүүдө окуу текстинин концепциясын сунуш кылуу **изилдөөнүн жаңычылдыгы жана теориялык баалуулугу** болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн **практикалык мааниси** окуу китептеринин жана окуу куралдарынын авторлору менен түзүүчүлөрү үчүн орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китебинин концепциясы сунуш кылынарында.

Жогоруда баяндалганга ылайык элге билим берүү органдары, бул жаатта иштеген мекемелер жана окумуштуулар үчүн төмөндөгүдөй бир катар милдеттер келип чыгат:

- 1) иштелип чыккан сунуштардын негизинде окуу китептерин бастырып чыгаруу жаатында тиешелүү ченемдик (нормативдик) документтерди даярдоо;
- 2) орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили боюнча колдонуудагы окуу китептерин жана окуу куралдарын тыянактар менен сунуштардын негизинде кайра карап чыгуу;
- 3) орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили боюнча программаларга, окуу пландарына өзгөртүүлөр киргизүү.

Окуу китептеринин тарыхын жана спецификасын баяндоо, орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили боюнча коммуникативдик багыттагы окуу китебинин мазмунун жана түзүмүн сунуш кылуу **изденүүчүнүн жеке салымы** болуп саналат.

Коргоого төмөндөгү жоболор чыгарылат:

- окуу китебинин адабияттын өзгөчө түрү катары спецификасы;
- кыргыз тили боюнча колдонуудагы окуу программалары менен окуу китептеринин баяндамасы;
- орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн коммуникативдик багыттагы окуу китептеринин түзүмүнүн жана мазмунунун теориялык негиздери;

- орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китептеринин сунуш кылынган мазмунунун жана түзүмүнүн эксперименти.

Изилдөөнүн илимий базасын түзүүдөгү, баштапкы теориялык жоболордун методологиялык жактан негиздөөдөгү өз алдынчалуулук, учурдагы лингвистиканын жана усулдардын маалыматтарына таянгандык, материалдарды сапаттык жана сандык талдоо, изилдөөнүн натыйжаларын эксперименттен өткөрүү диссертациялык иштин натыйжаларынын **аныктыгы жана негиздүүлүгү** болуп саналат.

Изилдөө базасы. Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили боюнча коммуникативдик багыттагы окуу китептеринин сунуш кылынган мазмуну жана түзүмү Кыргыз Билим берүү академиясынын алдындагы Кесиптик билим берүү борборунун мугалимдердин билимин өркүндөтүү курстарында, Борбордук Азиядагы Америка университетинин Кыргыз тили кафедрасында жана ал кафедра тарабынан уюштурулган кыргыз тили боюнча туруктуу иштөөчү семинарда, Бишкек жана Каракол шаарларынын, ошондой эле республиканын областтарынын, айрым райондорунун мугалимдеринин усулдук бирикмелеринде, кыйла мектептердин мугалимдеринин райондук семинарларында талкууланды жана мугалимдер арасында эксперимент жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн этаптары. Жалпы түрдө изилдөө 3 этапты камтыды:

Биринчи этап (1980 – 1995-ж.ж.). Окуу китептерин жана окуу куралдарын бастырып чыгарууга адистешкен республикалык «Мектеп» басмасында иштеп, кыргыз жана орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили жана кыргыз адабияты боюнча 1-класстан баштап 11-класска чейинки окуу китептерин, окуу куралдарын, программаларды жана көрсөтмө куралдарды редакторлоп жана жарык көрүүгө даярдоо.

Экинчи этап (1995 – 2004-ж.ж.). Изилдөө ишине керектүү, тиешелүү бардык илимий-теориялык ж.б. адабияттарды топтоо, таанышуу, усулдук, педагогикалык концепцияларды иликтөө, тактоо, окутуу каражаттарынын тутумун иштеп чыгуу (силлабустарды, окутуу программаларын), текшерүү тесттерин, тексттерди, сөздүктөрдү түзүү, студенттер үчүн «Кыргыз тили» окуу китептерин бастырып чыгаруу, окутуу-усулдук жааттагы макалаларды жарыялоо, кыргыз тилин бөтөн тил катары мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуп-үйрөтүү үчүн Кыргызстанда басылып чыккан окуу китептерин ар тараптуу талдоо.

Үчүнчү этап (2004 – 2008-ж.ж.). Эксперимент жүргүзүү. Диссертацияны жол-жоболоштуруу.

Изилдөөнүн тастыкталышы. Диссертациялык иштин мазмуну Борбор Азиядагы Америка университетинде, Кыргыз улуттук университетинде жана И.Арабаев атындагы мамлекеттик университетинде өткөрүлгөн республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, эксперимент жүргүзүлгөн мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде талкууланган, ошондой эле басылып чыккан илимий макалаларда (темага карата жарыяланган жалпы эмгектердин саны – 11) баяндалган.

Диссертациянын түзүмү. Изилдөө киришүүдөн, эки главадан, орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китептеринин сунуш кылынган мазмунун жана түзүмүн эксперименттик текшерүүдөн, главалардын корутундуларынан, таблицалардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ЭМГЕКТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык изилдөөнүн негизги натыйжаларына токтоло кетели.

Биринчи глава – “Мектептик билим берүү тутумунда окуу китептерин түзүүнүн илимий негиздери” – окуу китебинин адабияттын өзгөчө түрү катары спецификасынын аныктамаларын, кыргыз мектептери үчүн кыргыз тили боюнча окуу китептеринин тарыхын баяндоого, Кыргызстандагы орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили боюнча окуу программаларын жана окуу китептерин илимий көз караштан талдоого арналып, корутунду менен аяктайт.

Окуу китеби кандайдыр бир тажрыйбанын маалыматтык үлгүсү. Ал айкын бир нерсеге, атап айтканда, биздин изилдөөбүздүн предмети тилди үйрөтүү болгондуктан, китеп анын үлгүсү болуп саналат. Андан тышкары ар кандай окуу китептери ар башкача окутат, анткени алар ар кыл педагогикалык ойлорго негизденип түзүлгөн. Демек, окуу китебинде окутулуучу айкын тажрыйбадан тышкары окутуп-үйрөтүү процесси, башкача айтканда, белгилүү бир педагогикалык тажрыйба чагылдырылат.

Кандай гана китеп болбосун адамзат жашоосунун ар кандай жактарын чагылдырган сыяктуу эле окуу китептери да коомдук жашоо тажрыйбасынын негизинде топтолгон билимдерди өсүп келе жаткан муундарга өткөрүп берүүнүн каражаты болуп саналат. Бирок окуу китебинин өзгөчө спецификасы – ошол билимдердин жыйындысын педагогикалык ыкмалардын жардамы менен куралдандыруу.

Окуу китебинин спецификалык өзгөчөлүктөрүн окутуп-үйрөтүүнүн процессине карата адабияттын өзгөчө түрү катары кароо өтө маанилүү.

Окуу китеби башка басылмалардан төмөнкүлөрү менен айырмаланат: 1) ага карата коюлуучу талаптары; 2) мазмуну; 3) милдеттери; 4) өзгөчө түзүмү; 5) аткарган кызматтары.

Мектеп окуу китебин түзүү проблемасы мектептик билим берүү маселелеринин арасында билим берүү процессинин чечүүчү элементтеринин бири болуп саналат. Ошондуктан бул проблема педагогика, психология, усулчу жана ар кандай предметтер жаатындагы адистердин көңүлүнүн борборунда болгондугу бекеринен эмес. Анткени окуу китебине карата коюлган талаптар

жогоруда аталгандардын баарынын биргелешкен аракетинин жемиши болушу зарыл. Ал *талантар* төмөнкүдөй:

- тарыхый өнүгүүнүн жүрүшүндө жетишилген жалпы адамзаттык баалуулуктарды максатка багыттап өздөштүрүү үчүн илимдин жетишкендиктерин окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша топтой билүү;
- топтолгон материалдарды окуучулар өздөштүрө алгандай тутумдаштыруу;
- материалдарды баяндоодо өйдөтөн жогорку жана предметтер аралык байланышты эске алуу;
- окуу материалдарын жетиштүү түрдө, бирок сарамжал баяндоо;
- активдүү, чыгармачыл ой жүгүрткөн инсанды калыптандыруу үчүн окуучуларга жекече мамиле жасоо.

Окуу китебинин *түзүмү* демейде төмөнкү компоненттерден – тексттерден (негизги текст, кошумча тексттер, түшүндүрүү тексттери, ири тексттер, майда тексттер), окуу тапшырмаларынан (тапшырмалар, көнүгүүлөр), өздөштүрүүнү уюштуруучу аппараттан, сүрөт материалдарынан жана багыт алуу аппаратынын түзүмдөрүнөн турат.

Андан тышкары окуу китебинин *кызматтары* – маалыматтык кызматы, башкаруу кызматы, өнүктүрүүчү кызматы, коммуникативдик кызматы, тарбия берүү кызматы, окутуп-үйрөтүүнү дифференциялоо кызматы, жекече окутуп-үйрөтүү кызматы, контролдоо жана түзөтүү киргизүү кызматы, өз алдынча билим алуучулук кызматы сыяктуу негизги кызматтары көрсөтүлдү.

Учурда колдонулуп жаткан окуу китептерине талдоо жүргүзүүлөрдүн жыйынтыгы аларды даярдоодо, түзүүдө илимий-усулдук принциптердин бири-бири менен айкалышуусу ажырап, айрым учурда карама-каршы коюлуп калгандыгы айкын болду. Мындай көрүнүш окуу китептери менен окуучулардын иштөөсүнүн жыйынтыктары өтө төмөн болорунан кабар берет.

Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн окуу китептерин түзүү өлкөбүздүн билим берүү тутумунда салыштырмалуу жаңы багыт болуп эсептелет.

Окуу китептерин жана программаларды түзүүнүн практикасы ар кандай түшүнбөстүктөрдүн келип чыккандыгынын айкын далили болууда. Бир катар учурларда авторлор кыргыз тили боюнча окуу китептерин тиешелүү программасы жок түзүп, аларда тиешелүү курактык топтун өздөштүрүүсү үчүн белгиленген мазмундун көлөмү аныкталбай калган. Анын тескерисинче, кээ бир учурларда түзүлүп калган окуу китептерине программаны туура келтирүү аракеттери жасалган. Билим берүүнүн мазмунун этап боюнча калыптандыруунун илимий логикасын бузуунун мындай фактылары айрым учурларда окуу китептеринде өтө татаал, турмуштан ажыраган жана билим берүүнүн максатына жооп бербеген материалдардын камтылып калышына алып келген. Натыйжада китептердин баары эле мыкты окуу китептерин түзүүнүн жүрүшүндө иштелип чыккан чен-өлчөмдөргө ылайык келе бербейт.

Предметтин негизги маселелерин бөлүп көрсөтүү менен программа окуу китебиндеги маалыматтын көлөмүн даана аныктоосу зарыл. Окутуу курсун терең иштеп чыгуу анын маалыматтык милдетти ийгиликтүү аткарышынын

маанилүү шарты болуп саналат. Автордун же авторлор коллективинин программаны так сакташы – мыкты окуу китебин түзүүнүн өбөлгөсү.

Экинчи глава “Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин түзүмү жана мазмуну” деп аталып, кыргыз тили окуу китептери окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин окуучуларын кыргыз тилине окутуп-үйрөтүүдө эң маанилүү каражат катары аныкталып, аларга кеңири мүнөздөмө берилди.

Бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китептеринин жана окутуп-үйрөтүүнүн кыргыз мектептеринин кыргыз тили окуу китептеринен жана окутуп-үйрөтүүдөн айырмаланган өзгөчөлүктөрү, милдеттери белгиленди.

Орус тилдүү мектептердин башталгыч класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин иштелип чыккан түзүмү жана мазмуну, ошондой эле орус тилдүү мектептердин негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин иштелип чыккан түзүмү жана мазмуну сунуш кылынды.

Республикада кыргыз адабияты боюнча окуу китептерин түзүүнүн тажрыйбасы азырынча аз. Ошондуктан изилдөөбүздө алардын түзүмү жана мазмуну боюнча илимий көз караштан негиздеме берилди.

Акырында бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китептеринин сунуш кылынган түзүмүнүн эксперименттик текшерүүдөн алынган жыйынтыгы көрсөтүлдү.

Окуу китебин түзүүнүн процесси бири-бирин алмаштырып туруучу бир канча этаптардан турары, алардын ар биринде көптөгөн маселелер чечилери жөнүндө изилдөөдө кеңири баяндалды.

Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун зарылдыгы төмөнкүдөй негизги талаптарды канааттандырышы керек:

1. Мектеп окуу китебинин жасалыш технологиясы билимдерге, ымалалашуу каражаты катары тилди өздөштүрүүгө, окутулуучу коммуникативдик мазмунду жеткире берүүгө шайкеш болууга тийиш. Жаңы теориянын элементтери сөзсүз киргизилип турушу зарыл.

2. Окуу китебине киргизилген ар бир ыкманын, эреженин, көнүгүүнүн, сүрөттөрдүн ж.б. аткарган кызматына, натыйжасына баяндама жана түшүндүрмө берилүүсү керек.

3. Бөтөн тил боюнча окуу китептерин түзүү аны колдонуунун практикасы менен тыгыз байланышта болууга тийиш.

Бүгүнкү күндө бөтөн тил катары кыргыз тилине окутуп-үйрөтүүнүн усулдарынын ичинен биринчи орун коммуникативдик усулга таандык. Анын максаты окуучуларда бөтөн тилдин каражаттары менен коммуникативдик милдеттерин чече билүүгө, б. а. эркин сүйлөшө билүүгө үйрөтүү болуп саналат.

Илимий адабияттарда коммуникациянын көптөгөн аныктамалары бар. Алардын баарынын маңызы акыры келип төмөнкүлөрдүн болушун болжолдойт:

- 1) инсандардын ортосундагы кептик аракет;
- 2) кептин демилгечисине экинчи жактын тиешелүү мамилеси (жообу);
- 3) эки тараптын бири-биринин кебин туура түшүнүп, айтылгандарга карата окшош мамиле жасоосу.

Кыргыз тили окуу предметинин *бөтөн тил катары өзгөчөлүгү* кыргыз тили боюнча курска салыштырганда төмөнкүлөр болуп эсептелет:

– тил бир эле мезгилде окутуп-үйрөтүүнүн максаты да, каражаты да болот;
– эне тилди өздөштүрүү андап-түшүнбөстөн жана туюм менен жүрсө («төмөнтөн жогору» кеткен жол), эне тилди үйрөнүүдөн айырмаланып, чет тилди өздөштүрүү аң-сезимдүү жана атайын («жогорудан төмөн» кеткен жол) жүзөгө ашырылат;

– кыргыз тилин үйрөнүү ойлорду билдирүүнүн жаңы ыкмаларын өздөштүрүүгө алып келет;

– окуучунун эне тилин өздөштүрүүдөгү тажрыйбасы эске алынат;

– ымала жана тилди ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн зарыл болгон көндүмдөргө ээ болуунун каражаты тилди өздөштүрүүгө багытталган окутуп-үйрөтүүнүн практикалык максаты жетектөөчү (негизги) катары каралат.

Лингвисттик жана усулдук адабияттарды иликтөө, окутуп-үйрөтүүнүн процессин байкоо жана окутуунун жеке тажрыйбасы төмөнкүчө туюндурууга мүмкүн болгон айрым *тыянактарды* жасоого мүмкүнчүлүк берет:

1. Кыргыз жана орус тилдерин дыкан жана ар тараптуу салыштырып талдоону жүргүзбөстөн кыргыз тилине окутуп-үйрөтүү процессин туура түзүүгө мүмкүн эмес.

2. Орус жана кыргыз тилдеринин тутумдарын салыштырып талдоо төмөнкүлөр үчүн манилүү:

а) өздөштүрүү үчүн зарыл болгон материалдын мазмуну менен көлөмүн аныктоо;

б) окуучулардын кебиндеги каталардын алдын алуу жана аларды эскертүү;

в) ар бир айкын учурда кыргыз тилин окутуп-үйрөтүүнүн алгылыктуу жана натыйжалуу ыкмалары менен жолдорун иштеп чыгуу;

г) кыргыз тилине көңүл коюуга жана кызыгууга жатыктыруу; окуучулардын тилдик сезимталдыгын өнүктүрүү жана лингвисттик кругозорун кеңейтүү.

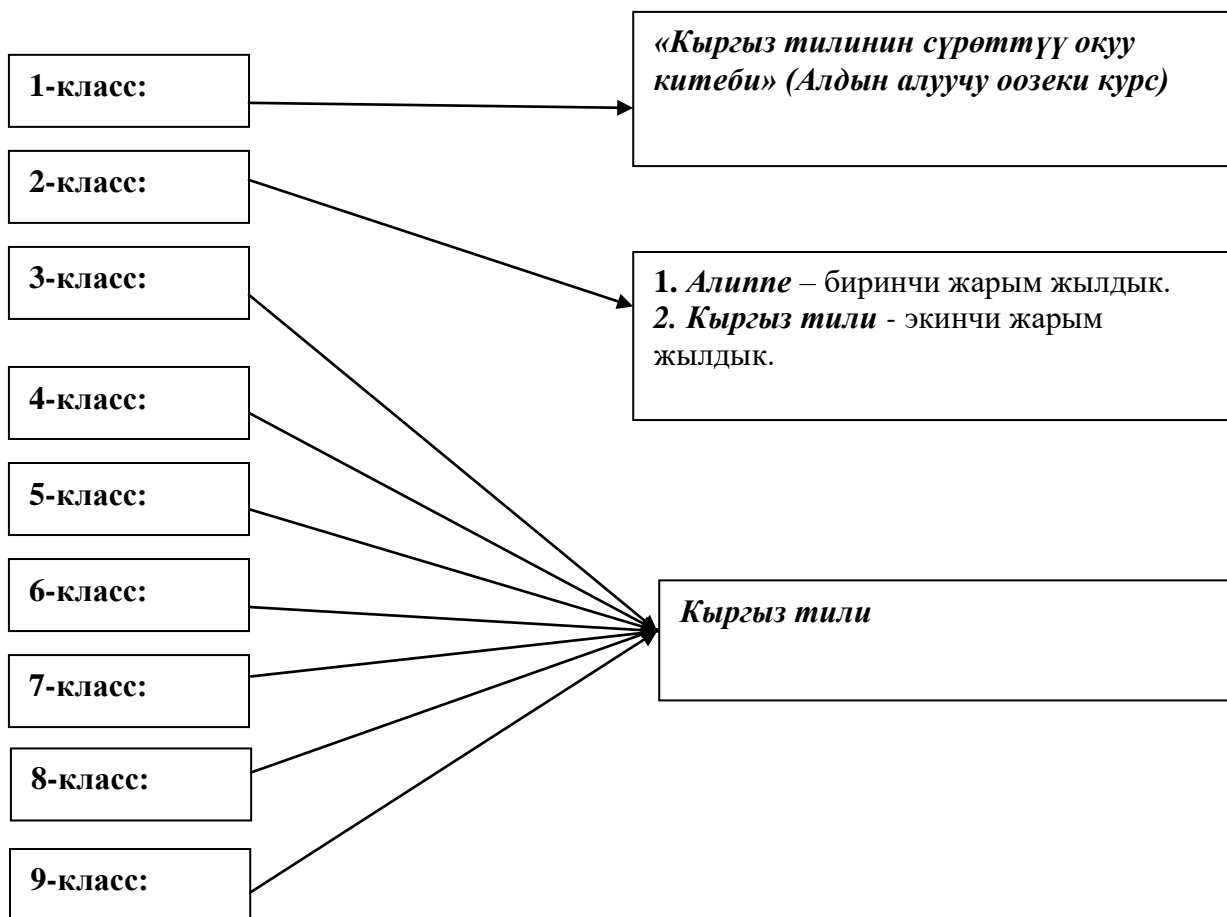
3. Орус тилиндеги көндүмдөрдү кыргыз тилинде оң мааниде пайдалануусунун жүрүшүн аң-сезимдүү башкаруу мүмкүн жана зарыл экендиги.

4. Салыштырма талдоонун натыйжалары эки мааниде («ички» жана «тышкы» салыштыруу) пайдаланылышы мүмкүн. Окуучулардын эне тилинин өзгөчөлүктөрүн ички эске алуу кыргыз тилин окутуунун бүткүл тутумун түзүүдө негизги роль ойноого тийиш. Кыргыз тили сабактарында салыштыруу өтө аяр колдонулушу, алардын саны мүмкүн болушунча аз болушу зарыл.

5. Кыргыз тилине окутуп-үйрөтүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн орус тили жана кыргыз тили боюнча мугалимдердин ишин координациялоо, «Эне тили» жана «Кыргыз тили» сабактарын кеңири жана билгичтик менен пайдалануу керек.

Эмгекте орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин төмөндөгүдөй түзүмү сунуш кылынды:

1-схема.

Орус тилдүү мектептин башталгыч класстары үчүн кыргыз тили боюнча окуу куралдарынын тутумуна төмөнкүлөр кирет:

1-класс үчүн окуу китеби.

6-7 жаштагы балдарды кыргыз тилине окутуу үчүн сүрөттүү окуу куралдары колдонулат. Ал алдын алуучу оозеки курс болуп саналып, кыргыз тилинин алгачкы көндүмдөрүн ойноо кырдаалдарында калыптандыруу үчүн арналып, ал кырдаалдар жана үйрөтүлүп жаткан сөздөр тематикалык сүрөттөрдө (“Үй-бүлө”, “Мектеп”, “Дүкөндө” ж.б.) тиешелүү түрдө тартылууга тийиш. Сүрөттүү окуу китебинин экинчи жарым жылдыкта окутулуучу материалдары окуу-кептик кырдаалдарда кыргыз кибинин буга чейин ээ болгон көндүмдөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн арналат.

2-класс үчүн окуу китептери.

1.“Алиппе” – биринчи жарым жылдык. «Алиппе» кыргызча сабаттуулукка окутуу үчүн арналган. Анда сюжеттик сүрөттөр, айрым буюмдардын сүрөттөрү, муундардын, тамгалардын үлгүлөрү, сөздөр, сүйлөмдөр жана жөнөкөй тексттер камтылат.

“Кыргыз тили” – экинчи жарым жылдык. Ал эң жөнөкөй коммуникативдик курс болуп саналат. Кыргыз тилинин фонетикалык өзгөчөлүктөрүн, үндүүлөрдүн бөлүнүштөрүн жана ээрчишүүлөрүн камтыган калыптандыруучу жана өнүктүрүүчү оозеки көнүгүүлөр менен иш жүргүзүү басымдуулук кылат.

3 – 4-класстар үчүн окуу китеби.

3 – 4-класстар үчүн кыргыз тили окуу китептеринде окуучулардын кептик ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өнүктүрүү үчүн тилдик жана кептик материал берилет. Аларда окуу үчүн тексттер, тексттердин темасы боюнча

диалогдор, тилдик материал (сөздөр, сөз жасоочу формалар, конструкциялар), тексттер жана тилдик материал боюнча тапшырмалар, ошондой эле көрсөтмөлүүлүктүн, көбүнчө сүрөткө тартылган көрсөтмөлүүлүктүн ар кандай түрлөрү камтылат.

Негизги мектептердин класстары үчүн кыргыз тили боюнча окуу куралдарынын тутумуна төмөнкүлөр кирет:

5 – 6- класстар үчүн окуу китептери.

Изилдөөдө 5 – 6-класстар үчүн окуу китептеринде түшүнүп окуу үчүн материалдар жана кыргыз кебинин көндүмдөрүн калыптандырууну бириктирүүчү комплекстүү материалдар берилери, текст окуу китептеринин түзүмдүк-композициялык борбору болуп саналары белгиленди.

Кийинки класстар үчүн окуу китептеринде окуу китебинин тилдик түзүмдүк-композициялык планы үстөмдүк кылары, мында бүткүл тилдик жана темалык-мазмундук материал тилдик темалар боюнча жайгаштырылары, тилдик темалар менен темачалар олуттуу мерчемде байланыштуу тексттердин мүнөздөрүн аныктап, алар кыргыз тилинин бирдиктерине (сөздөргө, сөздүн формаларына, орфограммаларга, синтаксистик бирдиктерге ж.б.) жетиштүү түрдө каныктырылган болууга тийиштиги белгиленди.

7 – 9-класстар үчүн окуу китеби.

Диссертацияда 7-класстан баштап кыргыз тили окуу китептеринде бүткүл тилдик жана кептик материал негизинен практикалык грамматика темалары менен аныкталарына басым жасалды. Окуу китептериндеги тапшырмалар үйрөнүлүп жаткан тилдин бирдиктерин окуучулардын кебине киргизүүгө жана мындай негизде алардын байланыштуу кебин өнүктүрүүгө багытталышы, 8-класстан баштап кептин жазуу көндүмдөрүнө – жат жазуу, баяндама (изложение), дил баян жазууга көп көңүл бурулары айтылды.

Эмгекте орус тилдүү мектептердин кыргыз тили окуу китептеринде фонетика менен орфоэпиянын, орфография менен пунктуациянын мааниси, милдети, өлчөмү, алган орундары чечмеленип берилди.

Орус тилдүү мектеп үчүн кыргыз тили окуу китеби өзүнө милдеттүү түрдө негизги үч компонентти камтуусунун зарылдыгы айтылды:

1. Бүткүл усулдук аппараты менен тилдик материалды.
2. Бүткүл усулдук аппараты менен мазмундук-тексттик материалды (темалар, кырдаалдар, тексттер).
3. Бүткүл усулдук аппараты менен көрсөтмөлүү-сүрөт материалын.

I. Кыргыз тили окуу китебинде *тилдик материал* төмөнкүлөргө ылайык берилүүгө тийиш:

- 1) орус тилдүү мектептерде кыргыз тилине окутуунун максаты менен милдеттерине;
- 2) программага;
- 3) окуучулар үчүн негизги окуу куралы катары окуу китебинин арналышына;
- 4) кыргыз тилинин дидактикасынын жана усулунун принциптерине;
- 5) окутуунун түрүнүн өзгөчөлүктөрүнө;

б) үйрөнүлүп жаткан деңгээлдин спецификасына же кыргыз тилинин аспектинде;

7) орус-кыргыз кош тилдүүлүктүн шарттарына.

II. Окуу китебинде *темалык-мазмундук* компоненттин берилиши, тактап айтканда тилдин ар кыл деңгээлдеринин бирдиктери менен катар текст окутуунун мазмунунун бөлүп алгыс компоненти экендиги баяндалды жана анын маалыматтык баалуулугу, маалыматтык жыштуулугу, көркөмдүк баалуулугу, окуу китептерине берүүнүн өлчөмдөрү ж.б. белгиленди.

Окуу текстинин илимий эмгекте саналып өткөн кызматтары ага карата негизги талаптардын комплексин аныктап, ага төмөнкүлөр кирди:

1. Билим берүүчүлүк жана маданий-тарбиялык баалуулугу.

2. Усулдук максатка ылайыктуулугу (тексттерди тандап алууга, ошондой эле усулдук аппаратка – текстти коштогон тапшырмалар менен көнүгүүлөргө карата талаптар).

3. Жеткиликтүүлүк (тексттин тилдик баяндалышына карата талаптар).

4. Азыркы адабий кыргыз тилинин ченемдеринин, ошондой эле оозеки жана жазуу кебинин ченемдеринин көз карашынан алганда элестүүлүк.

Тексттин усулдук максатка ылайыктуулугу, демек, натыйжалуулугу тексттин өзүнүн мүнөзү жана касиеттери менен гана эмес, усулдук аппарат – тексттен мурдагы жана кийинки көнүгүүлөр менен камсыз кылынат. Тапшырмалардын коммуникативдик багытталгандыгы, тапшырманын туюндурулушунун айкын усулдук милдетке ылайыктыгы аларга коюлуучу негизги талаптардан болуп саналат. Диссертацияда саналып өткөн көнүгүүлөрдүн тутумуна карата талаптардын айрымдары төмөнкүлөр:

1. Көнүгүүлөрдү туюндурууда тилдик эмес, көбүнчө коммуникативдик милдеттер белгиленүүгө, б.а. ар бир көнүгүүнү аткаруудан мурда кийинки ымалага багыттама берилүүгө тийиш.

2. Ар бир тапшырманын окуучулар үчүн белгилүү бир жүйөсү болууга, б.а. «Окугула», «Көчүрүп жазгыла» өңдүү тапшырмалар болбоого тийиш.

3. Окуу китебинде кептик иштин – натыйжалуу кабылдоодон баштап үзүрлүүлүккө (чыгармачылыкка) чейинки бардык түрлөрүнүн билгичтиктери менен көндүмдөрүн калыптандырууга көнүгүүлөрдүн төмөнтөн жогору жайгаштырылган тутуму берилиши зарыл.

Угууга арналган көнүгүүлөр тиешелүү орун ээлөөгө, атап айтканда алар тексттен мурдагы тапшырмалардын тутумуна кирүүгө, окуу китебинин сүйлөө көндүмдөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн арналган материалы пикир айтууга кызыктыруучу, монологдук жана диалогдук кепти калыптандырууну камсыз кылуучу окуу-кептик кырдаалдарды түзүүнү камсыз кылууга тийиш экендиги айтылды.

III. Кыргыз тили окуу китебиндеги *көрсөтмөлүү-сүрөт* материалдарына бир катар талаптар коюлуп, илимий иште алардын ичинен төмөнкүлөр олуттуу болуп саналары белгиленди: а) орундуулук; б) окуп-үйрөнүлүп жаткан материалга ылайыктык; в) коммуникативдик (кептик багытталгандык); г) окуучуга таасир берүүчүлүк.

Сүрөт көрсөтмөлүүлүктү пайдалануу менен окуучулардын байланыштуу кебин гана активдештирбестен, алардын кебинде айрым сөздөрдү, сөз формаларын, конструкцияларды колдонууга жатыктыруу, орфоэпия, орфография боюнча иш жүргүзүү мүмкүн. Окуу китептеринде темасы бирдей сүрөттөрдү аткарылышы бирдей техникада берүү максатка ылайыктуу.

Окуу китептеринде сүрөттүн бардык түрлөрүнүн ичинен тартылган сүрөт басымдуу роль ойнойт. Аларда жайгаштырылган фотосүрөттөр тигил же бул объекти тартылган сүрөткө караганда кыйла табийгый элестетүүгө шарт түзөт. Бирок фотосүрөт сапаттуу болууга, б.а. тартуунун чекити, фону жана жарыгы туура тандап алынууга тийиштиги белгиленди жана аларга карата коюлуучу талаптар баяндалды.

Окуучулардын тилдин фактыларын байкашы үчүн таблицалар жана схемалар максатка ылайыктуу. Схемаларды түзүүдө буюмдагы негизги жана типтүү нерсени бөлүп көрсөтүү, логикалык түзүмдү камсыз кылуу жана схеманын маалыматтык мазмунун мүмкүн болушунча жүйүрлөштүрүү зарыл.

Окуу китебинин балага жана өспүрүмгө таасир этишинде мукабанын жана анын ички бетинин көрүнүштөрү, кагаздын сапаты, тилдик материалды бөлүп көрсөтүү үчүн ар кандай шрифттерди пайдалануунун, тилдик материалдын мааниси кыйла. Начар жасалгаланган окуу китептери окуу материалын кабылдоого терс таасир тийгизерин көрсөттү.

Диссертацияда лексика жана фразеология тиешелүү тилдик минимумдарда, программаларда аныкталган сөздөр менен фразеологиялык бирдиктер окуу китептеринде окуучулардын кебинде зарыл болгон кайталануучулукту камсыз кылгандай берилиши жана мындайга кантип жетишилери айтылды. Окуу китептеринде активдүү жана пассивдүү сөздүктүн орду, сөз түзүү жана грамматика боюнча маалыматтар, сөз түзүү боюнча иштин негизги максаттары, грамматикалык эрежелердин, грамматикалык формалардын арналышы жана колдонулушу жөнүндө так көрсөтмөлөр берилди.

Ал эми кыргыз тили окуу китептеринин көлөмүн аныктоодо материалды кыска баяндоонун, аны орундуу жайгаштыруунун, окуу китебинде окуучулардын ойлоонуу-кептик ишин активдештирүүгө багытталган өтө майда тапшырмалар менен көнүгүүлөрдү киргизбөөнүн максатка ылайыктуулугуна негизденүү керектиги белгиленди.

Орус тилдүү мектеп үчүн кыргыз тили окуу китебинин көлөмүн пландаштыруу, биринчиден, окутуп-үйрөтүүнүн этабына; экинчиден, окуу материалынын мүнөзүнө; үчүнчүдөн, окуу курсуна бөлүнгөн сааттардын санына; төртүнчүдөн, кыргыз адабиятынын жарыш курсунун же адабий окуунун бар же жок экенине көз каранды болору эмгекте айтылды.

Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү боюнча мугалимдердин арасында сурап-билүүлөрдүн жардамы менен жүргүзүлгөн *эксперимент* эки этаптан турду.

Биринчи этабы белгилөөчү (констатирующий) болуп саналып, анын негизги максатына төмөнкүлөр кирди:

– орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн ар кайсы авторлор түзгөн колдонуудагы кыргыз тили окуу китептеринин мазмунунун жана түзүмүнүн абалын аныктоо;

– ал окуу китептеринин билим берүү мазмунунун азыркы көз караштарга, педагогикалык теорияларга шайкеш келерин, мазмунга карата тутумдуу мамиле жасалганын, окуучулар үчүн жеткиликтүүлүгүн, предметтер аралык байланыштын, проблемалуу жагдайларды түзүүнүн болушун билүү.

Экспериментке республикабыздын орус тилдүү мектептеринин кыргыз тилинен башталгыч жана негизги класстарында сабак берген 302 мугалим катышты.

Мугалимдерге окуу китептерине баа берүүнүн түмөнкүдөй чен-өлчөмдөрүнүн (критерийлеринин) мазмуну түшүндүрүлдү жана алар боюнча төмөнкүлөргө баа берүү сунуш кылынды:

1) адегенде окуу китептеринин илимийлигинин чен-өлчөмүнө алардын мазмунунун улуттук окуу программаларынын максатына шайкештигине, илимий жетишкендиктер менен байланышына, илимий терминдерге так жана түшүнүктүү аныктамалардын берилишине, тарыхый шарттардын эске алынышына;

2) окуу китептеринин коммуникативдүүлүгүнө, б.а. орус тилдүү мектептердин окуучулары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин кызыкчылык туудурууна, окуу китептеринде алар өздөштүргөн сөздөрдү колдонууга тиешелүү кырдаалдардын болушуна жана аларды кепте пайдалана аларлыгына;

3) окуу китебинин түзүмүнө окуу темасында темачалардын бар экендигине жана алар теманын мазмунун жетиштүү деңгээлде чагылдыра аларлыгына, темалар менен главалардын шайкеш келишине, главалардын ортосундагы байланыштардын ырааттуулугуна;

4) окуу китептеринин усулдук аппаратына жазуу иштерин аткаруунун ыкмасы берилгендигине, сабакты окуп-үйрөнүүнүн ыкмасынын болушуна, көнүгүүлөрдү аткаруунун ыкмаларынын камтылгандыгына, жалпы жана жекече иштөө үчүн сунуштардын көрсөтүлгөндүгүнө;

5) окуу китептеринин жасалгаланышына, китептин көлөмүнө, өлчөмү окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык келерлигине, мукабасынын көрүнүшүнүн өзүнө тартарлыгына, түстөрдүн колдонулушуна, темалар менен параграфтарды бөлүп көрсөтүү үчүн ар кандай ыкмалардын, ар түрдүү жана өлчөмү ар кыл тамгалардын пайдаланылгандыгына, кагазынын сапатына.

Колдонуудагы кыргыз тили окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү боюнча башталгыч класстардын 154 мугалиминин арасында жогоруда аталган чен-өлчөмдөр боюнча жүргүзүлгөн сурап-билүүлөрдүн натыйжасы 1-таблицадагыдай болду.

Ал эми колдонуудагы кыргыз тили окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү боюнча негизги класстардын 148 мугалиминин арасында жогоруда аталган чен-өлчөмдөр боюнча жүргүзүлгөн сурап-билүүлөрдүн натыйжасы 2-таблицада баяндалды.

Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн колдонуудагы кыргыз тили окуу китептеринин сапаты кандай экенин 1 – 2-таблицаалар даана көрсөтүп турат.

Эксперименттин окутуп-үйрөтүүчү (обучающий) этабында кыргыз тили боюнча окуу китептеринин жаңы мазмуну жана түзүмү сунуш кылынды. Бул жаңы окуу китептеринин мазмунун жана түзүмүн илимий жактан негиздөөдө, биринчиден, окуучулардын психологиялык-физиологиялык мүмкүнчүлүктөрүнө, экинчиден, практик мугалимдердин иш-тажрыйбаларына, үчүнчүдөн, чет өлкөлүк иш-тажрыйбаларга, ошондой эле “Мектеп” басмасынан жана Борбордук Азиядагы Америка университетинен топтолгон иш-тажрыйбаларга таяндык.

Эксперимент жүргүзүүнүн максаттары төмөнкүлөр болду:

– баарыдан мурда орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили боюнча китептердин сунуш кылынган конструкциясынын, темалык-мазмундук компоненттин берилишинин тууралыгын билүү;

– ошону менен бирге көрмө-көрсөтмөлүүлүктүн коммуникативдик багытталгандыгын, көрсөтмөлүүлүктү колдонуунун орундуулугун белгилөө,

– көрсөтмөлүү-сүрөт материалдарга жана окуу китебин жасалгалоого коюлган талаптарды аныктоо;

– андан сырткары дидактикалык максаттар менен милдеттердин окуп-үйрөнүлчү материалга ылайыктыгы, көнүгүүлөрдүн тутумуна карата талаптарды тактоо;

– окуу китептеринин көлөмү, активдүү жана пассивдүү сөздүктөрдүн берилиши, кыргыз тилинин грамматикасынын бөлүмдөрүнүн ар бир класс үчүн берилишинин көлөмү жана мазмуну боюнча мугалимдердин пикирлерин билүү.

Бул максаттарды жүзөгө ашырууда аңгемелешүү, анкетанын жардамы менен сурап-билүү жүргүзүү, усулдук талдоо, жалпылоо, жыйынтыктоо усулдары колдонулду.

1-таблица

класстар	1-чен-өлчөм			2-чен-өлчөм			3-чен-өлчөм			4-чен-өлчөм			5-чен-өлчөм		
	толук канааттандырарлы к	жарым-жартылай канааттандырарлы	канааттандырбайт саны/% менен	толук канааттандырарлы к	жарым-жартылай канааттандырарлы	канааттандырбайт саны/% менен	толук канааттандырарлы	жарым-жартылай канааттандырарлы	канааттандырбайт саны/% менен	толук канааттандырарлы	жарым-жартылай канааттандырарлы	канааттандырбайт саны/% менен	толук канааттандырарлы	жарым-жартылай канааттандырарлы	канааттандырбайт саны/% менен
	саны/% менен			саны/% менен			саны/% менен			саны/% менен			саны/% менен		
1-кл.	37 24%	49 32%	68 44%	20 13%	28 18%	106 69%	32 21%	43 28%	79 51%	32 21%	42 27%	80 52%	48 31%	57 37%	49 32%
2-кл.	35 23%	40 26%	79 51%	21 14%	36 23%	97 63%	40 26%	48 31%	66 43%	29 19%	39 25%	86 56%	9 6%	17 11%	128 83%
3-кл.	23 15%	46 30%	85 55%	28 18%	49 32%	77 50%	39 25%	48 31%	75 49%	45 29%	55 36%	54 35%	51 33%	55 36%	48 31%
4-кл.	31 20%	46 30%	77 50%	31 20%	48 31%	75 49%	29 19%	40 26%	85 55%	35 23%	48 31%	71 46%	6 4%	12 8%	136 88%

2-таблица

класстар	1-чен-өлчөм			2-чен-өлчөм			3-чен-өлчөм			4-чен-өлчөм			5-чен-өлчөм		
	толук канааттандырарлык	жарым-жартылай канааттандырарлык	канааттандырбайт	толук канааттандырарлык	жарым-жартылай канааттандырарлык	канааттандырбайт	толук канааттандырарлык	жарым-жартылай канааттандырарлык	канааттандырбайт	толук канааттандырарлык	жарым-жартылай канааттандырарлык	канааттандырбайт	толук канааттандырарлык	жарым-жартылай канааттандырарлык	канааттандырбайт
	саны/% менен 148			саны/% менен			саны/% менен			саны/% менен			саны/% менен		
5-кл.	31 21%	41 28%	75 51%	21 14%	28 19%	99 67%	28 19%	38 26%	81 55%	34 23%	46 31%	68 46%	6 4%	12 8%	130 88%
6-кл.	30 20%	43 29%	75 51%	34 23%	41 28%	73 49%	38 26%	46 31%	64 43%	41 28%	49 33%	58 39%	28 19%	28 19%	95 64%
7-кл.	13 9%	24 16%	111 75%	13 9%	21 14%	114 77%	18 12%	27 18%	104 70%	-	28 19%	120 81%	-	16 11%	132 89%
8-кл.	10 7%	21 14%	117 79%	9 6%	16 11%	123 83%	18 12%	24 16%	106 72%	9 6%	13 9%	126 85%	-	16 11%	132 89%
9-кл.	24 16%	41 28%	83 56%	6 4%	16 11%	126 85%	30 20%	38 26%	80 54%	118 8%	18 12%	118 80%	-	19 13%	129 87%

Окуу китептеринин сунуш кылынган мазмунун жана түзүмүн талкуулоо боюнча семинарлар республиканын региондорунун 30га жакын жеринде өткөрүлдү. Өткөрүлгөн талкуулоолордо айрым маселелерди тактоого мүмкүнчүлүк түзүлдү.

Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн сунуш кылынган кыргыз тили окуу китептеринин түзүмүнө жана мазмунуна карата талдоого катышкан мугалимдердин бардык пикирлери эске алынды.

Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн биз сунуш кылган кыргыз тили окуу китептеринин түзүмүнүн тууралыгын текшерүү үчүн жогоруда атап кеткен жолугушуу-семинарлар ж.б. учурларда анкетанын жардамы менен сурап-билүү жүргүзүлдү. Аларга бардыгы болуп республиканын ар кайсы региондорунан 149 мугалим катышты.

Орус тилдүү мектептердин мугалимдеринин сунуш кылынган кыргыз тили боюнча окуу китептеринин түзүмүнө жана мазмунуна карата жүргүзүлгөн сурап-билүү анкеталарынын натыйжасы төмөнкү таблицада камтылды.

3-таблица

№	Баа берүүнүн чен-өлчөмдөрү	Берилген баалар		
		Толук канааттандырат, муг.саны/%менен	Жарым-жартылай канааттандырат, муг.саны/%менен	Канааттандырбайт, муг.саны/%менен
1	Илимий жетишкендиктер менен байланышы	113/ 76%	30/ 20%	6/ 4%
2	Социалдык-маданий жана тарыхый аспекттердин эске алынган	113/ 76%	27/ 18%	9/ 6%
3	Окуучулардын өз алдынчалуулугун өнүктүрүүгө багытталган жекече тапшырмалардын, кошумча маалыматтардын камтылышы	128/ 86%	21/ 14%	-
4	Сунуштардагы окуу темасын баяндоо, темалар менен главалардын ортосундагы байланыштар	118/ 79%	27/ 18%	4/ 3%
5	Окуу китептеринин сунуш кылынган түзүмүнүн алгылыктуулугу	110/ 74%	30/ 20%	9/ 4%
6	Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин түзүмүнүн жана мазмунунун сунуш кылынган көлөмү	143/ 96%	6/ 4%	- -

Орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү негизинен туура багытта

түзүлгөндүгүн жооптор далилдеди жана мугалимдердин тыянактары таблицада даана чагылдырылып турат.

Ошондой эле аңгемелешүүдө жана сурап-билүүлөрдүн жүрүшүндө 1-класс үчүн сүрөттүү окуу куралдарынын болушу, Алиппенин 2-класстын биринчи жарым жылдыгында окутулушу айрым суроолорду туудурду, б.а. оозеки курстун мөөнөтүнүн узактыгын айтышты. Бул, биринчиден, “Алиппенин” 2-класстын биринчи жарым жылдыкта окутулушу жаңылык болду. Экинчиден, 4 чейрек бою оозеки курсту алып баруудан чочулашты.

Сурап-билүүнүн жыйынтыгында мугалимдердин пикирлери боюнча окуу китептеринин сунуш кылынган түзүмү коммуникативдик билим берүүдөгү бүгүнкү күндүн талабына толук жооп берерлиги, бул долбоор боюнча окуу китептерин жакынкы арада жазуунун жана басмадан чыгаруунун зарылдыгы айтылды.

КОРУТУНДУ

Азыркы кезде Кыргызстандын мектептеринде өзүнө педагогикалык илимде жана практикада топтолгон бардык мыкты жетишкендиктерди камтыган жалпы билим берүүчү мектеп үчүн окуу китептерди жана окуу куралдарын иштеп чыгуунун тажрыйбасы топтолууда. Адамды барган сайын тездеп бара жаткан илимий-техникалык прогресс менен бирге кадам шилтей билүүнү камсыз кылууга багыт алган мектептик билим берүү тутуму анын жашоосу үчүн зарыл болгон тез алмашып туруучу билимдерди өздөштүрүү боюнча окуу процессин уюштурууга олуттуу таасир көрсөтөт. Мына ошондуктан жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөө төмөнкү тыянактарды жасоого мүмкүнчүлүк берет:

1. Мектеп окуу китептери өлкөнүн улуттук өзгөчөлүктөрүн эске албастан тигил же бул тарыхый мезгилге ылайык түзүлгөндүгүн тарыхый-педагогикалык талдоо көрсөттү.

2. Мурдагы муундагы мектеп окуу китептеринде авторлор түзүмдүк компоненттерге жетиштүү көңүл бурушкан эмес.

3. Мектеп окуучуларын окутуп-үйрөтүүгө коюлган педагогикалык жана психологиялык талаптар жетиштүү деңгээлде эске алынбаган.

4. Окуу китебинин мазмунуна киргизилген окуу материалдарынын таанып-билүүчүлүк жана усулдук мүнөзү жарды жана окутуунун коммуникативдик талаптарына шайкеш келбейт.

5. Окуу материалын баяндоодо предметтер аралык байланыштар солгун.

6. Окуу китебинин маалыматтык аппараты так иштелип чыгылбаган.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жүрүшүндө илимий божомолго (гипотезага) ылайык:

– жалпы эле окуу китебинин пайда болуу тарыхы байыркы шумер окуу китептеринен тартып азыркы кездеги абалына чейин баяндалды;

– анын спецификасы чечмеленип, окуу китебинин башка басылмалардан ага коюлуучу талаптары, мазмуну, милдеттери, түзүмүнүн өзгөчөлүгү, аткарган кызматтары боюнча айырмаланары белгиленди.

Изилдөөнүн максатына ылайык орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили боюнча окуу китебинин коммуникативдик багыттагы мазмунун жана түзүмүн иштеп чыгуунун төмөнкү милдеттери келип чыкты:

1. Ал милдеттерге жетишүү үчүн окуу китебинин азыркы кезге чейин изилденген теориясы, жогоруда аталып кеткен орус окумуштуу-усулчулардын, психологдордун жана кыргыз окумуштууларынын эмгектери кеңири иликтенди.

2. Кыргыз тили боюнча программалардын 1928-жылдан тартып бүгүнкү күнгө чейинки тарыхы баяндалып, аларга кеңири талдоо жасалды.

3. Колдонуудагы окуу китептеринин мазмунун жана түзүмүн иликтөө аркылуу алардын артыкчылыктары менен мүчүлүштүктөрү ачып көрсөтүлдү.

4. Колдонуудагы кыргыз жана орус тилдүү мектептер үчүн ар башка авторлор жазган кыргыз тили боюнча окуу китептери салыштырылып, алардын айырмачылыктары белгиленди.

5. Жогоруда айтылгандардын негизинде орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн кыргыз тили боюнча окуу китептеринин түзүмү илимий негизде иштелип чыкты.

Жогоруда айтылгандар илимий эмгектин алдына коюлган милдеттери толук мерчемде аткарылгандыгына күбө болот деп ойлойбуз.

Изилдөөдө чагылдырылган маселелер ушуну менен эле чечилип калды деп эсептебейбиз. Окуу китептеринин сунуш кылынган түзүмү боюнча түзүүчүлөр менен авторлор иш жүргүзүп, бизден кийинки илим изилдөөчүлөр окуу китептеринин мазмунунун жана түзүмүнүн теориясын андан ары өркүндөтүүгө өз салымдарын кошот деген ойдобуз.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде жарыяланган:

1. Лексикалык минимумдарды түзүүнүн зарылдыгы // Социальные и гуманитарные науки, 2005. – № 1. – С. 170-172.

2. Тексттин жардамы менен кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуудагы сөздүк жумуштары // Илим-билим кабарчысы. Академический Вестник АУЦА, 2005. – № 3. – 206-212-бб.

3. Студенттердин билимин текшерүүнүн айрым маселелери // Илим-билим кабарчысы. Академический вестник АУЦА, 2006. – № 4. 111-116-бб.

4. Кыргыз мектептери үчүн колдонуудагы “Кыргыз тили” окуу китептери // Илим-билим кабарчысы. Академический вестник АУЦА, 2008. – № 1 (7). – 133-146-бб.

5. Бөтөн тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили боюнча окуу программаларын түзүүнүн тарыхынан // Известия вузов, 2009. – №2. – 164-169-бб.

6. Кыргыз тили боюнча лексикалык минимум: Орус тилдүү мектептердин 1-4-кл. үчүн. – Бишкек, 2008. – 64 б.

7. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууга арналган окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү: Окуу китептерин түзүүчүлөр үчүн усулдук сунуштар / К.Добаев, А.Акматова, Р.Сулайманова. – Бишкек, 2009. – 91 б.

8. Кыргыз тили: Кыргыз тилин бөтөн тил катары улантуучу топторунда окуган жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2004. – 1-китеп. – 176 б.

9. Кыргыз тили: Кыргыз тилин бөтөн тил катары улантуучу топторунда окуган жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – Бишкек, 2005. – 2-китеп. – 183 б.

10. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларынын улантуучу топтору үчүн. – 2-бас. – Бишкек, 2007. – 324 б.

11. Бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китептери // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2010. – №1 – 53-62-бб. (авторлош).

Акматова Азия Момуновнанын 13.00.02 – окутуу жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн даярдалган “Орус тилдүү мектептер үчүн кыргыз тили окуу китептерин түзүүнүн илимий негиздери” аттуу диссертациялык изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: тутум, түзүм, мазмун, талдоо, баяндоо, усул, чен-өлчөм, ыкма, ымала, коммуникативдик, коммуникативдүү концептуалдык-багытталган мамиле, бөтөн тил, орус тилдүү мектеп, окуу китептери, окуу программалары, окуу предмети боюнча мамлекеттик стандарт, окуу китебинин спецификасы.

Изилдөөнүн максаты: орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили боюнча окуу китебин түзүүнүн илимий-усулдук негиздерин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси: орус тилдүү мектептер үчүн башталгыч жана негизги класстардын кыргыз тили боюнча окуу китептеринин лингводидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн предмети: орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тилин окутуу-үйрөтүүгө арналган окуу китептеринин коммуникативдик багыттагы түзүмүн сунуш кылуу.

Изилдөөнүн усулдары: эмпирикалык иликтөө, талдоо жүргүзүү, баяндоо, тутумдаштыруу, окуу китептеринин артыкчылыктары менен кемчиликтерин табуу максатында теориялык жана салыштырма талдоо, талкуулоо, анкета жүргүзүү, аңгемелешүү, эксперимент жүргүзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңычылдыгы жана теориялык баалуулугу, алынган жыйынтыктар: орус тилдүү орто мектептин башталгыч жана негизги класстары үчүн коммуникативдик багыттагы окуу китептеринин мазмуну жана түзүмү илимий негизде иштелип чыкты; көнүгүүлөрдүн тутумуна илимий негиздеме берилди.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: окуу китептеринин жана окуу куралдарынын авторлору менен түзүүчүлөрү үчүн орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили окуу китебинин концепциясы сунуш кылынганда.

Жогоруда баяндалганга ылайык элге билим берүү органдары, бул жаатта иштеген мекемелер жана окумуштуулар үчүн төмөндөгүдөй бир катар милдеттер келип чыгат:

– иштелип чыккан сунуштардын негизинде окуу китептерин бастырып чыгаруу жаатында тиешелүү ченемдик документтерди даярдоо;

– орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили боюнча колдонуудагы окуу китептеринин түзүмүн жана окуу куралдарын тыянактар менен сунуштардын негизинде кайра карап чыгуу;

– орус тилдүү мектептердин башталгыч жана негизги класстары үчүн бөтөн тил катары кыргыз тили боюнча программаларга, окуу пландарына өзгөртүүлөр киргизүү.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Акматовой Азии Момуновны на тему «Научные основы составления учебников по кыргызскому языку для школ с русским языком обучения», представленной на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык)

Ключевые слова: система, структура, содержание, анализ, метод, критерий, способ, общение, коммуникативный, коммуникативный концептуально-ориентированный подход, иностранный язык, школа с русским языком обучения, учебники, учебные программы, госстандарт по учебным предметам, специфика учебника.

Цель исследования: разработка научно-методических основ в написании учебников кыргызского языка как иностранного для начальных и средних классов с русским языком обучения.

Объект исследования: лингводидактические основы учебников кыргызского языка для начальных и средних классов с русским языком обучения.

Предмет исследования: рекомендация структуры учебника кыргызского языка коммуникативного направления для учащихся начальных и средних классов школ с русским языком обучения.

Методика исследования: проведение эмпирического исследования, анализ, обзор, систематизация, проведение теоретического и сравнительного анализа с целью выявления достоинств и недостатков учебников, обсуждение, анкетирование, проведение бесед, эксперимента.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования: на научной основе разработана структура учебника кыргызского языка коммуникативного направления для учащихся начальных и средних классов школ с русским языком обучения, дано научное обоснование системе упражнений.

Практическая значимость исследования: результаты исследования по концепции структуры учебника рекомендуются авторам и составителям учебников и учебных пособий кыргызского языка для учащихся начальных и средних классов школ с русским языком обучения.

Согласно вышесказанному перед органами образования, учреждениями и учеными, работающими в этой области, вытекают следующие задачи:

– на основе разработанных рекомендаций подготовка соответствующих нормативных документов в области издания учебников;

– пересмотреть структуру учебников и учебных пособий кыргызского языка для учащихся начальных и средних классов школ с русским языком обучения на основе заключений и рекомендаций.

– внесение изменений в программы, учебные планы по кыргызскому языку как иностранному для начальных и средних классов с русским языком обучения.

SUMMARY

For the dissertation research of Akmatova Asia Momunovna titled “Scientific basics of composing Kyrgyz language textbooks for high schools with Russian as first language”, which is presented for the degree of Candidate of Science majoring in 13.00.02 – theory and methodology of teaching and training (Kyrgyz Language)

KEY WORDS: system, structure, content, analysis, review, method, criteria, manner, communication, communicable conceptually-oriented approach, communicable, foreign language, high schools with Russian as first language, textbooks, curriculum, state standard of study subject, peculiarity of textbooks.

RESEARCH GOAL: the development of scientific-methodological basics in composing textbooks of Kyrgyz language as a foreign for students of elementary and middle classes of high schools with Russian as first language.

OBJECT OF RESEARCH: kyrgyz language textbooks for elementary and middle classes of high schools with Russian as first language.

SUBJECT OF RESEARCH: the need to create communicatory - oriented textbooks for teaching Kyrgyz language as a foreign, which is designed for students of elementary and middle classes, is the subject of dissertation research.

METHODOLOGICAL BASE AND METHODOLOGY OF RESEARCH: research, analysis, review, systematization, theoretical analysis, the conduct of comparative analysis aimed at determining advantages and disadvantages of the textbooks, conduct of discussions, survey, and experiments.

SCIENTIFIC NOVELTY AND SCIENTIFIC-THEORETICAL VALUES OF RESEARCH: requirements to the content and structure of Kyrgyz language textbooks for the students of elementary and middle classes are developed on a scientific base. A scientific ground is given to the system of exercises.

PRACTICAL VALUE OF RESEARCH: the results of work can be used by authors and co-authors of Kyrgyz language textbooks for the students of elementary and middle classes of high schools with Russian as first language.

As mentioned above educational institutions and organizations that work in this sphere and scientists need to take into the consideration the following issues:

– preparation of necessary documents for the issue of textbooks, which were written based on the developed proposals in the dissertation research.

– Review the textbooks and school supplies in Kyrgyz language for the elementary and middle classes of high schools with Russian as first language taking into consideration the proposals and suggestions in the dissertation research.

– make changes into the programs, curriculum in Kyrgyz language as a foreign that would reflect the modern trends and requirements of the development of communication competence among students.